

Sobre la traducció catalana
de la *Tabulatio et expositio*
Senecae de Luca Mannelli

MARTA MARFANY

University of Massachusetts Amherst

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Filologia Catalana | Institut d'Estudis Medievals

How to Cite this Article

Marta Marfany. «Sobre la traducció catalana de la *Tabulatio et expositio Senecae* de Luca Mannelli». *Translat Library* 4, no. 3 (2022).

This work is published under a Creative Commons license (CC BY 4.0), with the exception of Figure 5, which is under a Attribution-ShareAlike 4.0 International license (CC BY-SA 4.0), and the rest of the figures, which are in the public domain.

DOI: <https://doi.org/10.7275/6a6t-5921>

ISSN: 2604-7438

Sobre la traducció catalana de la *Tabulatio et expositio Senecae* de Luca Mannelli

MARTA MARFANY

Universitat Pompeu Fabra

Resum: El treball té per objecte d'estudi la traducció catalana medieval de l'obra llatina *Tabulatio et expositio Senecae* del frare dominic Luca Mannelli, composta pels volts de 1350 a partir de fragments d'obres de Sèneca. La traducció catalana, anònima, conservada en un únic manuscrit del segle xv (ms. 282 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona), és inèdita. El treball comprèn l'estudi del context, del manuscrit i del text. S'hi identifica el copista i il·luminador del manuscrit, Jaume Buesa, la qual cosa permet afinar la datació del manuscrit a mitjan segle xv. També es compara breument el text català amb el del *Título de la Amistança* d'Alonso de Cartagena, traducció castellana parcial de la *Tabulatio*.

Paraules clau: Sèneca, Luca Mannelli, *Tabulatio Seneca*, Jaume Buesa, Francesc Desplà, traduccions catalanes.

El treball que presentem té per objecte d'estudi la traducció catalana medieval de l'obra llatina *Tabulatio et expositio Senecae* del frare dominic Luca Mannelli, composta pels volts de 1350 a partir de

fragments d'obres de *Sèneca*.¹ La traducció catalana, anònima, conservada en un únic manuscrit que es pot datar —com veurem— a mitjan segle xv (ms. 282 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona), és inèdita —igual que l'original llatí— i no ha estat prou estudiada: hi ha descripcions del còdex (Aguiló 1909–1910, Rosell 1958 i Avenozza 2016), però l'única visió de conjunt sobre la traducció l'ofereix Tomàs Martínez (2001), treball indispensable del qual partim.

L'article s'estructura en tres apartats: dos d'introductoris, l'un sobre la recepció de Sèneca en català a l'edat mitjana i l'altre sobre la *Tabulatio* de Luca Mannelli, i un de principal, dedicat a la traducció catalana, que comprèn l'estudi del context, del manuscrit i del text. En aquest últim apartat també hi comparem breument el text català amb el del *Título de la amistança* d'Alonso de Cartagena (1384–1456), traducció castellana parcial de la *Tabulatio*.

1. *Les obres de Sèneca en català a l'edat mitjana*

Sèneca formava part del currículum del *trivium* (arts liberals) des del segle xii. De fet, l'àmplia difusió de les seves obres durant l'edat mitjana s'explica, d'una banda, per les similituds que s'establien entre el pensament senequià i el cristianisme, i, de l'altra, per l'estil sovint sentencios de la seva obra filosòfica, amb *auctoritates* i màximes morals, que permetia sintetitzar-lo fàcilment en versions abreujades, florilegis —antologies— i taules —reculls temàtics.²

L'interès medieval per Sèneca revifa al segle xiv, amb una circulació creixent de les seves obres i l'arribada de les primeres traduccions en llengua romànica. A grans trets, les versions al francès són primerenques —les *Epístoles*, per exemple, es tradueixen entre 1308 i 1310—, en català tenen el punt àlgid al tombant de segle —Antoni Canals tradueix *De providentia* entre 1396 i 1406— i en castellà una mica més tard, la

¹ Voldria agrair a Josep Pujol l'ajut que m'ha ofert en diferents fases del treball, amb idees i suggeriments valuosos. Els errors que hi pugui haver són només meus.

² Per a la recepció de Sèneca a l'edat mitjana i el Renaixement, vegeu Mayer (2015).

primera meitat del segle xv —les traduccions senequianes d'Alonso de Cartagena són dels anys trenta.

La llista següent recull les traduccions catalanes medievals d'obres senequianes. Hi hem inclòs les obres apòcrifes (pseudo-Sèneca: 3, 4 i 6) i els comentaris (Mannelli: 7), que a l'edat mitjana formaven part del corpus canònic.³ En l'arromançament de les obres, s'hi observen fenòmens característics de la recepció medieval dels autors clàssics: d'una banda, la traducció de comentaris i glosses juntament amb la traducció del text (5), i, de l'altra, la traducció de versions romàniques en lloc de l'original llatí, cosa que es coneix com a traducció intermèdia (llatí > francès > català: 2; llatí > català > castellà: 4 i 5).

Traduccions catalanes medievals d'obres senequianes

1. *De providentia* (abans del 65 dC)

- ❖ *De providència*, Antoni Canals (1395–1406)

Llatí > català

2. *Epistolae morales ad Lucilium* (abans del 65 dC)

- ❖ *Lletres a Lucill / Lo libre de Sèneca de les Epístoles*, anònim (abans de 1433)

Llatí > francès > català (tradueix la versió francesa anònima, datable entre 1308 i 1310)

Una versió castellana tradueix directament aquesta versió catalana (Zinato 1994: 178)

- ❖ *Lletres a Lucill*, anònim (mitjan segle xv)

Llatí > català (amb influència de la primera traducció catalana).

Traducció de les epístoles 1–29

3. *Epistolae Senecae ad Paulum et Pauli ad Senecam* (segle iv), pseudo-Sèneca

- ❖ *Lletres de Sèneca a Pau i de Pau a Sèneca*, anònim (segles xiv–xv)

4. *Liber de moribus* (segle vi), pseudo-Sèneca

- ❖ *Tractat de les costumes*, anònim (abans de 1458, traducció perduda)

Possible font de la traducció castellana, *Tratado de costumbres* (Riera 1987: 13)

³ A part de la bibliografia citada en aquesta llista, vegeu sobretot Cabré et al. (2018: 184–189) i Martínez (1998, 2007, 2014 i 2016).

- ❖ *Libre de virtuoses costums*, Martí de Vicianà (c. 1470–1492)
Llatí > català
- 5. *Tragoediae* (abans del 65 dC)
 - ❖ *Tragèdies*, anònim (final segle XIV – inici segle XV)
Llatí > català
Traducció de vuit de les deu tragèdies atribuïdes a Sèneca.
La traducció inclou en diferents graus el comentari de Nicolau Trevet (Martínez 1995 i 2015)
Es conserven tres traduccions castellanes que deriven de la catalana (Zinato 1994)
- 6. *De remediis fortuitarum*, pseudo-Sèneca
 - ❖ *Llibre dels remeis de les desaventures* (abans de 1422, traducció perduda)
Registrada en l'inventari de llibres de Berenguer de Copons (1422) (Martínez 1995: 11)
 - ❖ Inclòs a *Vida de filòsofs*, Bonanat Surer (1499)
(Cabrè et al. 2018: 188)
Traducció del *Liber de vita et moribus philosophorum*, pseudo Walter Burley (1317–1320).
Llatí > italià > català
- 7. *Tabulatio et expositio Senecae*, Luca Mannelli (c. 1350)
 - ❖ *Taula per alfabet sobre tots los llibres de Sèneca i l'exposició d'ells*, anònim (final segle XIV – inici segle XV)
Llatí > català
Traducció de la primera part (des del terme «abstinència» fins al terme «justícia»)

2. *La Tabulatio et expositio Senecae de Luca Mannelli* (c. 1350)

La *Tabulatio et expositio Senecae* és una selecció de fragments d'obres senequianes ordenats alfabèticament per tema i comentats. Hi conflueixen, doncs, la tradició escolàstica del comentari i la glossa amb la de gèneres com els florilegis i les taules.

El dominic florentí Luca Mannelli (c. 1291–1362) va compondre la *Tabulatio* quan residia a Avinyó, pels volts de 1350 (Kaeppli 1948: 242–243 i 255), a instàncies del papa Climent VI (1342–1352). A la biblioteca papal d'Avinyó hi havia un repertori important de còdexs senequians (Blüher 1983: 119), amb obres autèntiques i apòcrifes, que Luca Mannelli devia tenir a l'abast. També va fer servir textos d'altres autors:

la funció del comentari de Mannelli és explicar el text senequià i resoldre'n els punts foscos i, per fer-ho, recorre sovint a autoritats, com ara Aristòtil, Ovidi, Valeri Màxim, sant Agustí o sant Jeroni.

La *Tabulatio* es dividia en origen en dos volums: el primer comprèn des del terme *Abstinentia* fins a *Iuvenis*, i el segon, avui perdut, des de *La-bor* fins a *Ypocrisis*. La *Tabulatio* s'ha conservat en tres manuscrits —amb només, doncs, la primera part de l'obra—:

París, Biblioteca Nacional, cod. lat. 8714, s. XIV.

Salamanca, Biblioteca Universitària, ms. 2638, s. XIV.

Cracòvia, Biblioteca Jagellònica, ms. 706 (CC.VIII.2), primera meitat s. XV.

A més de la traducció catalana, se'n conserven dues traduccions castellanen parcials d'Alonso de Cartagena: la *Copilación de algunos dichos de Séneca* i el *Título de la amistança*.

3. La traducció catalana de la *Tabulatio et expositio Senecae*

Les primeres referències a la *Tabulatio* de Mannelli a la Corona d'Aragó es troben en dos intercanvis epistolars de Martí I (1396–1410): l'un amb García Fernández de Heredia, arquebisbe de Saragossa, i l'altre amb el papa Benet XIII. En la primera correspondència —datada el 25 d'abril de 1403 a València—, el rei reclama a l'arquebisbe de Saragossa les dues parts del llibre, tal com havien acordat:

[...] gran plazer hauriamos de saber si nos havedes feyto trasladar las dos partes de Seneca, segunt nos haviades proferido [...] e como nos sobre aquesto enviemos ascí de present l'amado capellan de la nostra ccapella en Joahan de Casanova, portador de la present, rogamos vos affectuosament li querades liurar todos los quadernos que trasladados seran de la dita obra, por tal que aquellos fagamos capletrar, e lo que restara a trasladar querades fazer espatxar, car plazer e servicio nos en faredes. (Rubió i Lluch 1908–1921: I, 426)

En una carta posterior —datada a Barcelona el 16 d'octubre de 1405—, el rei Martí fa saber a l'arquebisbe que ha rebut una part del llibre de Sèneca:

[...] vostra letra havemos recebido [...] con la una partida del libro de Senecha [...] e rogamus vos que nos enviedes la otra segunda part del dito libro [...] (Rubió i Lluch 1908–1921: II, 380)

Només obtindrà, però, el primer volum de l’obra. Per això, en una carta datada el 24 de gener de 1406 a Perpinyà, la torna a demanar completa —tots dos volums—, aquesta vegada al papa Benet XIII:⁴

[...] illa vestra duorum librorum habere volumina cunctorum operum Senecha per alphabetum, sub compendio contentiva [...] (Rubió i Lluch 1908–1921: I, 436)

Aquesta documentació permet plantejar la hipòtesi que la traducció catalana fos un encàrrec reial (Rubió i Lluch 1908–1921: II, lii-liiii; Martínez 2001: 100), si bé no hi ha cap altre indicatiu o prova que ho corrobori. Sigui com sigui, el que sembla clar és que en aquests intercanvis epistolars Martí I demana una còpia del text llatí: els termes *transladar* i *transladados* que apareixen en la primera carta a l’arquebisbe de Saragossa, citada més amunt, han de voler dir ‘copiar’ (i no ‘traduir’), atès que després el rei reclama el llibre —evidentment en llatí— al papa Benet XIII.

3.1. *El manuscrit*

La traducció catalana de la *Tabulatio* es conserva en un manuscrit de la Biblioteca Universitària de Barcelona (núm. 282). El còdex és de pergamí i paper, luxós, amb decoració filigranada d’estil flamenc. Té 303 folis escrits en lletra gòtica rodona. Tant per la lletra com per les marques d’aigua del paper, el còdex data de la primera meitat del segle xv, cosa que corrobora la identificació del copista i il·luminador del manuscrit, actiu a mitjan segle xv, tal com argumentarem a continuació. Al manuscrit no hi apareix el nom del traductor, ni tampoc el del comitent ni el

⁴ Per a la biblioteca de Benet XIII, vegeu Perarnau (1987).

del destinatari de la traducció. El traductor anònim es limita a traduir el pròleg de Luca Mannelli.

Al foli 1r, que comença amb una dedicatòria al papa Climent VI (figura 1), hi ha una caplletra *A* molt ben decorada, de la qual penja la llegenda «Jaume Buesa m'a escrit» (figura 2). La mateixa llegenda es repeteix en altres caplletres del còdex (folis 201v i 214v).

Aguiló (1909–1910: 525) en va deduir que Jaume Buesa era el nom del copista i il·luminador del manuscrit. Fins ara, però, no s'havia identificat amb cap personatge conegut. En la nostra recerca, hem trobat que existeixen documents sobre un Jaume Buesa escrivent i il·luminador, prevere, beneficiat de la seu de Barcelona, actiu en aquesta ciutat a mitjan segle xv, que podria molt ben ser el Jaume Buesa del nostre manuscrit. Pel primer document, del 12 d'abril de 1453, sabem que Jaume Buesa, prevere, beneficiat de la seu de Barcelona, ha d'escriure un missal en pergamí i lliurar-lo acabat i il·luminat —sembla que li reclamen el missal perquè ja l'ha cobrat a l'avançada i encara no l'ha entregat—:

Ego Iacobus Buesa, presbiter, beneficiatus in Sede Barchinone [...] Promittens dictum Missale vobis facere, scribere et perficere cum pergameneis, et etiam illuminare bene et ut decet, et infra tempus competens. (Hernando 2002: 414)

Pel segon document, del 16 de setembre de 1454, sabem que Jaume Buesa ven als administradors de la confraria de Sant Elm dels mariners de la ciutat de Barcelona un missal mixt, escrit per ell en pergamí, que promet il·luminar i lliurar acabat des d'ara fins a la festa de Nadal. El preu del missal és de 38 lliures i 10 sous, que li pagaran quan entregui el missal.

Iacobus Buesa, presbiter, beneficiatus in Sede Barchinone [...] vendo vobis venerabili Petro Cardona [...] quoddam Missale mist, quod est scriptum in pergamenis. Et ipsum promitto illuminare et alia facere. (Hernando 2002: 416)

Finalment, el tercer document, que no reproduïm, datat el 13 de març de 1455, té la funció de factura o rebut, perquè Jaume Buesa declara que ha cobrat la part que li faltava de les 38 lliures i 10 sous del missal de

la confraria de mariners i encara ha cobrat una mica més per uns pergamins d'oracions que hi va afegir (Hernando 2002: 417).

Reprenem a continuació la descripció del manuscrit i les dades que se'n poden extreure. Al foli 4r hi ha una orla ornamentada, incompleta, amb l'escut de la família Desplà a la part inferior central (figura 4).

A cada coberta hi ha quatre escuts, semblants als de l'orla (figura 5), que coincideixen amb els del sepulcre de Francesc Desplà (figura 3), canonge de la catedral de Barcelona mort el 1457. És més que probable, doncs, que aquest eclesiàstic fos no tan sols el posseïdor del manuscrit, com ja va suposar Aguiló (1909–1910: 516–517), sinó també el comitent, atès que el copista del manuscrit, Jaume Buesa, era beneficiat de la seva mateixa seu. El canonge Desplà està documentat com a col·leccionista de llibres i d'antiguitats (Mayer 1980: 352–353).

La *mise en page* del manuscrit és característica dels comentaris medievals: una caixa d'escriptura central amb el text de Sèneca i, als marges, el text de les glosses de Mannelli, amb un cos de lletra més petit que el del text central (figura 7). El sistema de referències, que en els manuscrits de l'original llatí s'establia amb un subratllat vermell, en el manuscrit de la traducció catalana es fa amb un cos de lletra més gran i calderons decorats en blau o en vermell.

Finalment, a més del manuscrit conservat, dos documents diferents donen testimoni d'un llibre, pertanyent al llibreter Antoni Corró, que podria molt ben ser un exemplar de la *Tabulatio* catalana. El primer document és de 1474: «Seneca, en vulgar, amb glosa» (Hernando 2000: 159, doc. 354); el segon, de 1480: «libre apellat Seneca scrit en vulgar» amb «text e glosa a corandells» (Carreres Valls 1936: 77). En cas que aquest llibre d'Antoni Corró fos la *Tabulatio*, però, les poques dades que ofereixen les descripcions tampoc no ens permeten determinar si es tractaria del manuscrit conservat o bé d'un altre exemplar.

3.2. La traducció

Les característiques principals de la traducció catalana es poden observar a partir dels exemples següents, que corresponen al fragment inicial

d'«Amistança» i les tres glosses al text (figura 6), seguits de la traducció castellana d'Alonso de Cartagena editada per Olivetto (2011).⁵

Text de Sèneca

<i>Tabulatio et expositio Senecae</i> de Luca Mannelli	<i>Taula per alfabet sobre tots los llibres</i> <i>de Sèneca i l'exposició d'ells</i>
<p>[35vb] Amicicia vel amicus Quomodo uera amicicia sit ubi amicus diligitur propter se non illa que est utilitatis causa quam populus temporaneam uocat premisit autem uerum amatoriumque si uis amari ama et quid sit iocundius amicum facere uel habere. Seneca.</p>	<p>[27v] Amistança ho amich Com vera amistat sia hon l'amich és amat per si matex, no aquella la qual és per rahó de proffit, la qual lo poble apella temporànea. E premet vertader amatori, car si vols amar, ama.⁶ E què·ll sia pus alegre cosa, fer amich ho haver.</p>
<p>[36ra] Si uis amari ama {1}. habes autem non tantum usum amicicie ueteris {2} et serute magnam uoluptatem set eciam inicium et compacionem noue. Quid interest intermetentem agricolam et serentem: hoc intereum qui amicum parauit et parat. Athalus filosofus dicere solebat iocundius esse amicum facere quam habere quomodo artificii iocundius pingere quam pinxisse.</p>	<p>Si vols esser amat, ama {1}. E has no tant solament hús de amistat antiga {2} e certament gran plaher e delit, mas encara començament e compació [ms. comparació] de la nova. Quina diferència és entre lo laurador sembrant e cullent? Aquesta és entre aquell qui ha aparellat amich e l'aparella. Athilo philo[28r]soph solia dir: «Pus alegre cosa és pintar que haver pintat».⁷</p>

⁵ Per a les obres de Cartagena relacionades amb la *Tabulatio*, vegeu Olivetto (2011), i per a la localització i una visió general de la seva obra, Morrás (1991). En els fragments citats, reproduïm el text llatí d'Olivetto (2011), que és una transcripció del text llatí del manuscrit de la Universitat de Salamanca (ms. 2638) amb apartat de variants dels altres dos manuscrits conservats (vegeu l'apartat 2).

⁶ Sembla que el traductor català devia llegir alguna cosa com ara «amatorium quia» («amatori car»), en lloc d'«amatoriumque».

⁷ En aquest passatge hi ha hagut un salt d'igual a igual («iocundius»), potser ja present en l'original llatí que llegia el traductor.

<i>Tabulatio et expositio Senecae</i> de Luca Mannelli	<i>Taula per alfabet sobre tots los llibres</i> <i>de Seneca i l'exposició d'ells</i>
<p>Illa in opere suo occupata sollicitudo ingens obletamentum habet in ipsa occupacione. Non eque delecta [36rb] tur qui ab opere perfecto remouit manum iam fructu artis sue fruitur. qui ipsa arte fruebatur cum pingeret. Fructuosior est adolesencia libero- rum {3}. sed infancia dulcior est.</p> <p>(Olivetto 2011: 162)</p>	<p>Aquella sol·licitut ho ànsia ocupada en la sua obra ha gran abelliment en la ocupació matexa. No s'adelita equalment qui remou la man de obra perfeta, ja ha fruïció e s'adelita en lo fruyt de la sua art, lo qual fruïja e s'adelitava en la art matexa dementre pintava. Pus fructuosa és la adoloscència dels infants, {3} mas infantea és pus dolça.</p>

<i>Título de la amistança d'Alonso de Cartagena</i>
<p>TÍTULO DE LA AMISTANÇA O DEL AMIGO.</p> <p>En el qual se trata que aquella es verdadera amistança quando el amigo es amado por sí mesmo e non la que es por causa de provecho de aquel que a otro ama. E a esta postrimera manera de amar llama el pueblo «amistança del tienpo». En estas palabras sobredichas se pone por cabeça la verdadera manera de amar e la razón es esta: porque si alguno quiere ser amado, conviènele que ame. Agora aquí se demanda qual cosa sea más graciosa o alegre o deletable: fazer amigo o lo aver.</p> <p>AQUÍ COMIENÇA EL TESTO. SÉNECA: Si quisieres ser amado, conviènete que ames {1}. Ca faziendo esto, non solamente tienes el uso de la amistança antigua {2}, en la qual ciertamente es grand delectación, mas aun allende desto tienes comienço e aparejo de la nueva amistança. Demando yo qué departimiento sea entre el labrador que coge al que sienbra. Respondo que el mesmo departimiento que es entre aquel que ya tiene aparejado e ganado el amigo al que de presente lo apareja e gana. E por esto solía dezir aquel philósopho llamado Átalo: «Cosa más agradable o delectosa es fazer el amigo que averlo, así como al pintor es cosa más delectable pintar que aber ya pintado». E la razón desto es porque aquel que faze la cosa, en tanto que dura en la fazer, el cuidado e diligència que pone en la fazer e obrar trae consigo grand delectación en quanto dura la ocupación del fazer e obrar della. Pero non es equal delectación la de aquel que, después de la obra acabada, alça e tira la mano della. Esto por tanto que este atal, acabada su obra, ya goza del fruto de su arte o trabajo. Más fructuosa es la mançebía de los fijos {3}, pero la niñez o infancia dellos es más dulce.</p>

Glossa (comentari de Luca Mannelli)

<i>Tabulatio et expositio Senecae</i> de Luca Mannelli	<i>Taula per alfabet sobre tots los llibres de Seneca i l'exposició d'ells</i>
<p>{1} Si uis amari ama. Nichil est adeo eficax ad prouocandum ad amorem sui. Sicut est sententia ouidij. libro de arte amandi. idem sentit augustinus exponens illud uerbum iohannis diligimus deum. qui ipse prior dilexit nos. quod durus animus qui non uult amare non erit tantum rigidus quod amorem nollit rependere. est ergo efficacissima medicina et medicamentum sine erba et sine carmjnibus. et sine sortilegijs preuenire amando et cetera.</p> <p>{2} Habes non tantum usum amicicie ueteris. Amare pertinet ad amiciciam ueterem ubi est re admatio et prouocat uirum noue amicicie. Et habet magnam uoluptatem. quia sine amore nichil est delectabile. et delectacio nichil aliud est quam consecucio et adeptio rei amate.</p>	<p>{1} Si vols esser amat, ama: no és res de tan gran eficàcia a provocar a amor de ssi com és amar. Així és sentència de Ovidi en lo libre de art de amar. Aquesta cosa matexa sent sant Agustí exponén aquella paraula de sant Johan: “Amem Déu com ell primerament nos ha amats”. Car dur és lo coratge qui no vol amar, no serà tant enregeyt que no vuylla retre amor. Donchs medecina és de molt gran eficàcia e sens herbes e sens sortilegis e sens conjurs esser primer en amar.</p> <p>{2} E has no tant solament hús. Amar pertany a amistat antiga es hon redeamació e pro[vo]cació de novella amistat. E ha gran pler e gran delit car sens amor no és neguna cosa delitable e delectació o delit no és neguna altra cosa sinó aconseguiment de ço que hom ama.⁸</p>

⁸ El mot català «redeamació» no segueix «re admatio» (text de Mannelli {2}), sinó «readamatio», variant consignada a l'aparat (Olivetto 211: 168), que sembla ser el model del text català (també de Cartagena: «será amado del otro a quien ama»).

<i>Tabulatio et expositio Senecae</i> de Luca Mannelli	<i>Taula per alfabet sobre tots los llibres de Sèneca i l'exposició d'ells</i>
<p>{3} Fructuosior est adolescencia liberorum. Hoc inducit ad aprobacionem precedentis sententiae. que dixerat delectabilius esse facere amicitias. quam fecisse. sicut est dulcior infanzia liberorum quij sunt in fieri quam adolescencium qui sunt in facto esse. Et sicut adolescencia est fructuosior. ita fecisse amicitiam est fructuosius. et utilius quam facere et cetera.</p> <p>(Olivetto 2011: 168)</p>	<p>{3} Pus fructuosa és la adolescència dels fills. Açò enduu aprovació de la sentència precedent en la qual havia dit que pus delitable cosa era fer amistat que haver feta, axí com és pus dolça la infantea dels fills los quals són en fer que dels adolescens qui són fets. E axí com adolescència és pus fructuosa, axí haver feta amistat és cosa pus fructuosa e pus profitosa que fer.</p>

Título de la amistança d'Alonso de Cartagena

{1} Si quisieres ser amado, conviènete que ames. Non ha cosa tan propia e tan principal por onde aquel que quiere ser amado de otro pueda alcançar su amistad como amar él primeramente al amigo de quien quiere ser amado, e que él sea principio e comienzo de la amistad. E esta es la sentença del poeta Ovidio en el libro que fizo de la Arte del amar. En esto mesmo se acuerda Sant Agustín, declarando aquella palabra de Sant Johán, que dize en su epístola: «Nós amamos a Dios porque él primeramente nos amó». Esto dize por tanto que en caso que aya algunos omnes tan duros de corazón que non quieran amar a otros, pero non serán tan fuertes en su porfía nin tan descortes que, pues saben que otro los ama, ellos non los amen. Pues segúnd esto, aquel que quiere ser amado de otro non ha menester otra cosa para esto alcançar sinon que él sea comienzo del amor e amistad, la qual primeramente se mueva e levante de su parte, e luego neçesariamente será amado del otro a quien ama, porque non es de presumir que el otro será tan descortés e tan desmesurado que él non quiera amar al que sabe que lo ama, ca se mostraría muy desagradescido non regaçiando el amor a aquel que sabe que a él ama. E así se concluye que non ay melezina tan bastante de sí mesma para lo ganar e alcançar como esta, es a saber, que el que quiere ser amado ame al otro primeramente, porque para alcançar esto non ha menester yervas nin cantilenas, nin ir a los sorteros nin a los agureros, nin fazer otras cosas de que suelen usar aquellos que quieren aver el amor de aquellas de quien son henamorados. Mas para que seas amado de otro solamente te basta que tú primeramente comiencés de lo amar.

{2} Ca faziendo esto, non solamente tienes el uso de la amistança antigua. Amar pertenesçe a la amistança antigua, en la qual está que el que a otro ama sea por él amado. E esto atrahe al omne a amar nuevamente e ha en sí grand delectaçión, porque sin el amor non hay cosa delectosa, e la delectaçión non es otra cosa sinon alcançar e aber la cosa amada.

{3} Más fructuosa es la mançebía de los fijos. Esto trahe Séneca para provaçión de la sentençia susodicha, en la qual ha dicho que cosa más delectosa es fazer la amistad que averla fecho, así como es más dulce la niñez de los fijos que se van faziendo moços, que non de los mançebos que son ya fechos e criados. E así como la mançebía es de mayor fructo, es a saber, porque mejor se ayuda e aprovecha omne del fijo mançebo que del niño, así por semejante es cosa más fructuosa e provechosa aver ya fecho e ganado la amistad que fazerla e ganarla.

(Olivetto 2011: 169)

Aquests i altres passatges del text mostren que la traducció catalana és molt literal, sense pràcticament addicions ni cap dels procediments habituals de les traduccions medievals de clàssics llatins, que solien tenir caràcter interpretatiu i exegetíc. Alguns trets generals que s'hi poden observar són:

1. Ús del doblat sinonímic, procediment medieval de traducció, però amb una freqüència molt més baixa del que sol ser habitual en altres traduccions del llatí:

sollicitudo > sol·licitut ho ànsia

fruitur / fruebatur > ha fruició e s'adelita / fruïa e s'adelitava

magnam voluptatem > gran plaer e gran delit

delectatio > delectació o delit

2. Morfosintaxi llatina:

metentem agricolam et serentem > laurador sembrant e cullent

3. Lèxic proper al llatí:

premisit > premet (PREMETRE: 'posar davant')

adolescencia > adoloscència

4. Calcs del llatí:

in fieri > en fer

Tomàs Martínez (2001: 107) ofereix altres exemples de la traducció que, com alguns dels passatges reproduïts més amunt, són pràcticament incomprendibles a causa de la literalitat. I també observa que la literalitat és més forta en la traducció del text de Sèneca que en la del comentari de Mannelli (2001: 105).

D'altra banda, l'anàlisi de la versió castellana permet observar que Cartagena opera de la manera convencional, compilant, introduint afeigits llargs, explicatius, i recurrent a altres procediments medievals, com l'ús abundant de sinònims («iocundius» > «graciosa o alegre o deletable»; «parauit» > «apareja e gana»; «facere» > «fazerla e ganharla», etc.); en definitiva, una traducció menys encotillada al llatí («in fieri» > «que se van façiendo moços»). Sembla també que Cartagena hi projecti hàbits de raonament escolàstics: «demando», «respondo», «e la razón desto», «e así se concluye», etc. Cal remarcar que el text de Cartagena no es presenta com un comentari de Mannelli (el pròleg del dominic no es tradueix).

Efectivament, la comparació del text català amb les versions de Cartagena fa evident que les característiques de la traducció responen clarament a la intenció amb què s'empren. Cartagena, com tants altres traductors medievals (per exemple, Nicolau Quilis traduint el *De officiis* de Ciceró, que és el millor exemple català), fixa l'atenció en les sentències extretes de Sèneca, que completa i comenta sense solució de continuïtat amb les glosses de Mannelli (el nom del qual, com també fan altres traductors, omet). En canvi, l'objecte de la traducció catalana és el comentari en ell mateix, no només el text de Sèneca. El caràcter sentencios del text de Sèneca i la simplicitat del llatí medieval afavoreixen la traducció estrictament literal. En aquests aspectes, la traducció catalana de la *Tabulatio* de Luca Mannelli s'agermana, per mètode i procediments, amb les traduccions catalanes d'altres comentaris llatins escolàstics i humanístics: es pot recordar la traducció catalana de *La ciutat de Déu* de sant Agustí, feta sobre una versió francesa de Raoul de Presles que separa nítidament cada capítol del text patristic i el comentari corresponent de Thomas Waleys; o bé la traducció catalana de *La guerra de Jugurta* de Sal·lusti —amb versió

aragonesa, que prové de l'arquetip català—, una «traducció gairebé mot a mot [...], de manera que la literalitat es fa extensible a la major part del lèxic emprat pel traductor i, sovint, a les estructures sintàctiques del text català» (Lluch 2014: 565–566). La literalitat de la *Tabulatio* catalana —de vegades tan extrema que fa el text incompreensible— es podria explicar per la voluntat d'oferir tan sols una ajuda a la comprensió del text llatí, però això no sembla pertinent per al canonge Francesc Desplà a mitjan segle xv.⁹ També es podria explicar per arcaisme —la traducció de *Jugurta* és anterior a 1385—,¹⁰ i llavors la traducció catalana de Mannelli hauria de ser anterior a la còpia conservada. Si fos així, això no exclouria que pogués respondre, tal com suposava Rubió i Lluch (1908–1921: II, lii–liii), a l'interès del rei Martí per obtenir l'original amb la intenció de traduir-lo.

⁹ Vegeu aquest argument a Cabré et al. (2018: 59–60).

¹⁰ Vegeu també, per a aquestes traduccions, Cabré et al. (2018: 207 i 184, respectivament).

Apèndix

Figures

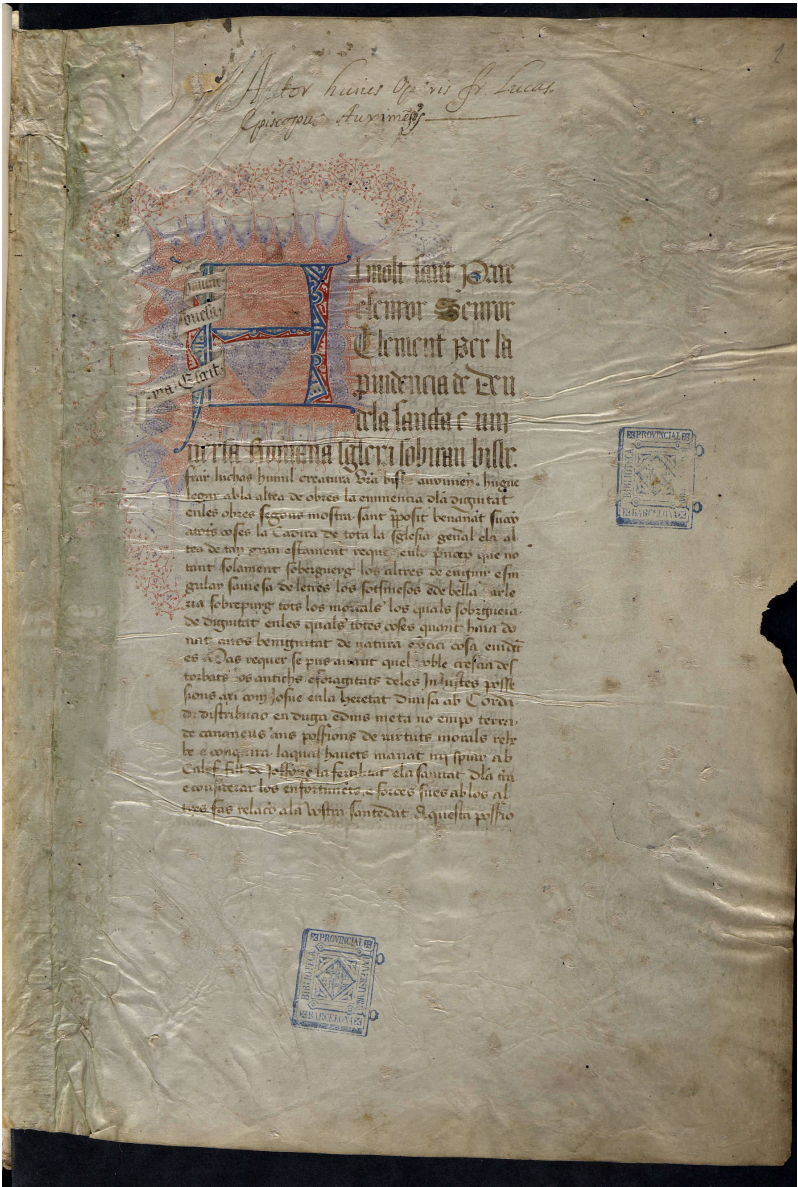

Figura 1. Dedicatòria al papa Climent VII, f. 1r.

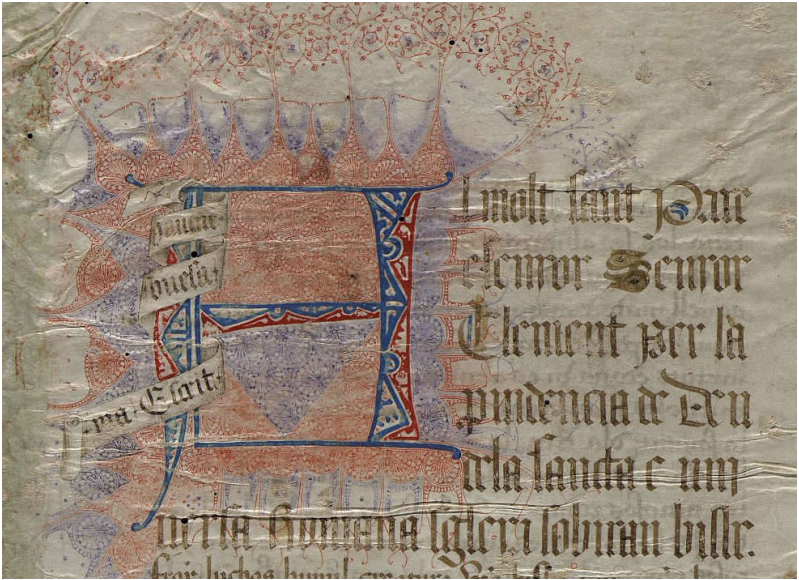

Figura 2. Caplletra del f. 1r, amb la llegenda «Jaume Buesa m'a escrit».

Figura 3. Sepulchre de Francesc Desplà, catedral de Barcelona.

Figura 4. Inici de l'obra, amb l'escut de la família Desplà, f. 4r.

Figura 5. Coberta amb quatre escuts.

Suols eller amat ama
no es res de tan gran estatura ap no
car a amor. Desl. om es amat. An
es fructuosa de ondi en lo libre d'art
de amar. Aqsta cosa materia s'ent fae
apost. exponen. aqlla pauca. De f'ant
johan. Amen. Deu. co ell p'mam ent
nog ha amats. Car dur es lo coratge
qui no vol amar. no s'ent amr. entre
sunt q no nulla. v're amó. De vide
medieta. es de molt gran estura. ca
apost. herbes q'se s'entlegie a s'ent
c'quis es s'it. primer en amar. o

Sas no tant solamet.
h'at. amar. g'mar a amistar. Anaga
es hon redamano ep'ano de no
ulla amistar. eho gran p'ec e gran
delit. car s'ent am' no es neguna
asa. delitable. Deletano odit no es
neguna alaa cosa. sino am' s'egui
mante de q que hom ama.

A lo nartat de f'atele. enlo. c. i.
A q'ina g'isa. se ha ambia e cupiditat. o Co
beheingca. r. lo nartat de anaxia. enlo. c. ij.
A m' om gloriari. se en oaslat. sia ambia
folla. ap'etosa. r. lo nartat de oaslat. enlo.
c. i.
A m' que no du. cor. res. fer. p. iaho. de ambia
q. lo nartat de contra. ho. de. doctor. en. aquell
matu. c.
A m' quals. costis. neven. e. parteyen. de. ambia
de. gur. lo. nartat. de. be. enlo. ij. c.
A m' ab. q's. ofine. sia. p'esa. r. lo. nartat. de.
be. enlo. c. ij.
A m' conat. aq's. q. p. uia. de. ambia. no. son. o
tente. de. res. q. p'ostes. h'ien. de. neguna. moneda.
de. negun. p'eder. equal. asa. por. cor. feta. po. m
p'udent. de. aq's. cosa. q's. p'or. cor. folla. r. lo
nartat. de. motis. enlo. c. vj.
A m' a. dema. n'p. h'ic. de. neguna. q'usa. no.
falada. mas. enugada. de. fall. cessa. r. lo. nartat.
de. f'epos. enlo. c. ij.

Amistança so amich. Com uia amif
tat sia hon lames es amat p si mare
no aqlla la q es p iaho de proff. r
la q lo poble apita temporanea. ep
met uortader amatori. car si uols amar ama
equell sia pue alegre cosa. fer amich ho hauey
E si uols ser amat ama. **E** has
no tant solimet h'us. **E** amistar. An
figa. exortimet. gran plaber. acelit. mas. ent
ia. amengament. e. compad. dela. noua.
A m'ia. diferenaa. es. entre. lo. laudat.
s'imbant. e. cullent. aq'sta. es. entre. aq's. q. ha
aparellat. amich. el. apurella. **S**ichilo. philo

Figura 6. Al segon paràgraf de la columna central comença l'entrada «Amistança», f. 27v, que continua al f. 28r.

Manuscrits citats

Barcelona, Biblioteca de la Universitat de Barcelona, ms. 282. <<https://bipadi.ub.edu/digital/collection/manuscripts/id/25564>>

Obres citades

- Aguiló, Àngel. 1909–1910. «Notas sobre algunos códices de la Biblioteca Provincial y Universitaria de Barcelona». *Anuario de la Universidad de Barcelona (1909–1910)*: 512–532.
- Avenoza, Gemma. 2016. «Luca Mannelli, *Taula per alphabet sobre tots los llibres de Seneca e la exposicio de ells*». A *Els tresors de la Universitat de Barcelona: fons bibliogràfic del CRAI Biblioteca de Reserva*, editat per Dídac Ramírez i Neus Verger, 38–41. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- Blüher, Karl Alfred. 1983. *Séneca en España. Investigaciones sobre la recepción de Séneca en España desde el siglo XIII hasta el siglo XVII*. Traducció de Juan Conde. Madrid: Gredos.
- Cabré, Lluís, Alejandro Coroleu, Montserrat Ferrer, Albert Lloret i Josep Pujol. 2018. *The Classical Tradition in Medieval Catalan 1300–1500. Translation, Imitation, and Literacy*. Woodbridge: Boydell & Brewer.
- Carreres Valls, Ricard. 1936. *El llibre a Catalunya. 1338-1590*. Barcelona: Imp. Altés.
- Hernando, Josep. 2000. «Crèdit i llibres a Barcelona, segle xv. Els contractes de venda de rendes (censals morts i violaris) garantits amb vendes simulades de llibres. El llibre instrument econòmic i objecte de cultura». *Col·legi de notaris de Barcelona XVIII*: 1-210.
- Hernando, Josep. 2002. «Del llibre manuscrit al llibre imprès. La confecció del llibre a Barcelona durant el segle xv. Documentació notarial». *Arxiu de textos catalans antics* 21: 257–603.
- Kaeppli, Tommaso, O. P. 1948. «Luca Mannelli († 1362) e la sua *Tabulatio et expositio Senecae*». *Archivum Fratrum Praedicatorum* 18: 237–264.
- Lluch, Montserrat. 2014. «Editar el *Jugurta* català del segle xiv: un plantejament metodològic». *Cultura Neolatina* 64/3–4: 559–592.
- Martínez, Tomàs, ed. 1995. *Sèneca, Tragèdies. Traducció catalana medieval amb comentaris del segle XV de Nicolau Trevet*. 2 vols. Barcelona: Barcino.
- Martínez, Tomàs. 1998. *Un clàssic entre clàssics. Sobre traduccions i recepcions de Séneca a l'època medieval*. Barcelona-València: Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

- Martínez, Tomàs. 2001. «Algunas consideraciones sobre la *Tabulatio Senecae* y su traducción catalana». *Evphrosyne* 29: 95–110.
- Martínez, Tomàs. 2007. «Una traducció catalana medieval de les *Epistolae Senecae ad Paulum et Pauli ad Senecam*». *Estudis Romànics* 29: 143–157.
- Martínez, Tomàs. 2014. «Conexiones románicas: las versiones castellanas de las *Epistolas* de Séneca». *Revista de Filología Española* 94/1: 175–208.
- Martínez, Tomàs, ed. 2015. *Sèneca, Epístoles a Lucili. Traducció catalana medieval*. 3 vols. Barcelona: Barcino.
- Martínez, Tomàs. 2016. «*Seneca Catalanicus* o la recepció medieval d'un autor llatí». *Auriga* 81: 4–8.
- Mayer, Marc. 1980. «Manuscrits de biblioteques renaixentistes il·lustres a la Biblioteca Universitària de Barcelona». A *Miscel·lània Aramon i Serra*, vol. 2: 335–358. Barcelona: Curial.
- Mayer, Roland. 2015. «Seneca *Redivivus*: Seneca in the Medieval and Renaissance World». A *The Cambridge Companion to Seneca*, editat per Shadi Bartsch i Alessandro Schiesaro, 277–288. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morrás, María. 1991. «Repertorio de obras, mss. y documentos de Alfonso de Cartagena (ca. 1384–1456)». *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval* 5: 213–248.
- Olivetto, Georgina, ed. 2011. «*Título de la Amistança*», traducció de Alonso de Cartagena sobre la «*Tabulatio et expositio Senecae*» de Luca Mannelli. *Estudio y edición*. San Millán de la Cogolla: CiLengua-Instituto Biblioteca Hispánica.
- Perarnau, Josep. 1987. «Darrer inventari de la biblioteca privada de Benet XIII (1423). Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 235». *Arxiu de Textos Catalans Antics* 6: 185–226.
- Riera, Jaume, ed. 1987. *Sèneca, Llibre de virtuoses costums. Traducció del Liber de moribus, per Martí de Viciàna*. Barcelona: Edicions del Mall.
- Rosell, Miquel. 1958. *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, vol. 1: 362–364. Madrid: Dirección General de Enseñanza Universitaria y de Archivos y Bibliotecas.
- Rubió i Lluch, Antoni. 1908–1921. *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, 2 vols. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [Edició facsímil: *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2000.]
- Zinato, Andrea. 1994. «Le traduzioni catalane di opere di Seneca e loro influsso sulle traduzioni castigliane». A *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco*, editat per Carlos Romero i Rossend Arqués, 175–184. Pàdua: Programma.